

ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ПРОБЛЕМИ В КРИМУ: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

Іслам на українських теренах має більш ніж тисячолітню історію. Першими мусульманами, які систематично жили або кочували землями нинішньої України, були степовики. Так, поховання пращурів сучасних осетинів-алан за мусульманським обрядом на східноукраїнських просторах археологи датують VII-VIII століттями. Первісні знання про іслам русичі черпали також із сусідньої Булгарії. Перші письмові згадки про постійне перебування мусульман в Україні належать до XI століття, коли в київських князів на службі була кіннота з мусульман-печенігів. Закріпившись у Криму в XIII столітті, татарський улус за хана Узбека офіційно визнав іслам державною релігією. Під час входження Київської Русі до Великого князівства Литовського сюди, з повеління князя Вітовта, було привезено з Криму за військовим правом багато татар-мусульман. У XV столітті, у зв'язку з розпадом Золотої Орди в Криму виникло самостійне Кримське ханство, яке з 1475 р. увійшло до складу Османської імперії і Кримські хани стали васалами її правителів. Релігійне життя мусульман півострова почала контролювати імперія. Зрощування світської державної та релігійно-духовної влади призвело до того, що муфтієм усіх мусульман почали вважати хана. Муфтії Криму входив до складу Державної ради Османської імперії – Дивану.

Після завершення війни Росії з Туреччиною в 1774 р. Кримське ханство одержало самостійність. Але вже в 1783 р. Крим став частиною Російської імперії. Це призвело до всіляких обмежень у діяльності мусульманської спільноти півострова. Якщо до початку панування тут Росії в кожному поселенні діяла щонайменше одна мечеть, то за століття колонізації Криму було зруйновано або перетворено в казарми більше 900 сакральних мусульманських споруд.

Масовий наступ на іслам у роки комуністичного тоталітаризму позначився закриттям, а то й знесенням багатьох мечетей, мусульманських шкіл – мектебе і медресе, репресуванням духовних осіб тощо. Згідно із звітами уповноважених у справах релігій з кінця 40-х років XX століття та аж до відновлення Українською державою незалежності в ній не було жодної зареєстрованої мусульманської громади. Оскільки, згідно з доктриною комунізму, вважалося, що

* Завідувач відділу гуманітарної політики Національного Інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, доцент (м.Київ).

взагалі відсутня будь-яка потреба в організації як віруючих мусульман.

На початку 90-х років в Україні відновилася діяльність багатьох громад мусульман. Вже 1991 р. утворено Кадіат (Духовне Управління мусульман Криму) з наданням йому статусу мухтасибату. На 2004 р., згідно зі статистичним звітом Державного Комітету України у справах релігій, Духовне Управління мусульман Криму (ДУМК) у своєму складі має 337 організацій. З них лише 2 громади мусульман знаходяться за межами Криму в Херсонській області. В Україні також діє Духовне Управління мусульман України (ДУМУ), яке об'єднує 59 офіційно зареєстрованих релігійних структур. А до Духовний Центр мусульман України (ДЦМУ) входить 18 громад. В Україні функціонують ще 60 незалежних релігійних організацій мусульман, що не входять до жодної з названих вище організаційних управ, у тому числі 31 з них у Криму та 4 в Києві (в той час коли тут є лише 2 громади ДУМУ). Загалом же в Україні на початок 2004 р. діяло понад 470 згромаджень мусульманського спрямування.

Процес релігійно-духовного відродження, що з початку 90-х років інтенсивно триває у мусульманському середовищі України, на жаль, як і будь-які кардинальні суспільні трансформації, не проходить безконфліктно.

Зокрема, інтеграція віруючих мусульман у загальнонаціональний український контекст ускладнюється певною мірою збереженням у масовій суспільній свідомості певних міфологем про іслам, насаджених свого часу радянською ідеологією. Серед ідеологічних "ярликів", закріплених за релігією Аллаха, особливо поширеними є три: 1) іслам відзначається крайньою нетерпимістю та агресією щодо представників інших конфесій; 2) іслам виступає ідейною основою релігійного екстремізму, а ісламізація провокує політичну нестабільність та підштовхує до насильницького усунення інститутів державної влади; 3) розвиток ісламської культури ґрунтується на експансії та спрямований на асиміляцію немусульманських народів.

Подібні фобії не тільки викликають підозру та невдоволення у значної кількості громадян, а й на фоні непростой політичної ситуації в Україні створюють суттєві перепони поглибленому діалогу і взаємопорозумінню у відносинах між різними етноконфесійними спільнотами українського суспільства.

Напруженими (особливо в Автономній республіці Крим) здаються мусульmano-православні відносини. До початку 90-х років (масового повернення кримських татар у містя, де вони проживали до масового примусового переселення у травні 1944 р.) на півострові абсолютно

домінувало населення православної орієнтації (росіяни та українці). Воно також зростало за рахунок представників різних етнічних спільнот – білорусів, мордвинів, марійців, грузинів, а також греків і болгар, які теж були насильно виселені й нині повернулися до рідних місць. Інші національні меншини, якщо і не належали до православного світу, то все-таки були християнами (німці, поляки, вірмени, італійці). А не-християни (євреї, караїми, кримчаки, корейці, башкири) через свою малочисельність не могли значно вплинути на конфесійну ситуацію в регіоні. За таких обставин Православна церква посіла домінуюче становище на Кримському півострові.

Але після відновлення незалежності Української держави ситуація принципово змінилася. Повернення з місць примусового переселення кримських татар (вагомого репрезентанта мусульманської традиції) окреслило нові контури релігійної ситуації в Криму. Між УПЦ Московського Патріархату і муфтіятом виникло протистояння.

З одного боку, протиріччя було спричинене прагненням УПЦ МП зберегти виключно за собою провідне становище на теренах АРК, а з іншого – намаганням кримських татар поновити так звану історичну справедливість на землі, де вже багато поколінь проживали їхні предки, що стала для них батьківщиною. Суперечності переросли в конфлікт, кульмінаційним моментом якого став вихід восени 2000-го року Духовного Управління мусульман Криму з міжконфесійної організації “Мир – дар Божий”. Порозуміння між ДУМК та УПЦ МП не досягнуто і по сей день, що, звичайно, аж ніяк не сприяє нормалізації й гармонізації суспільно-релігійних, міжконфесійних і державно-церковних відносин як в Автономній республіці Крим, так і в Україні загалом. Пошуку конструктивних рішень перешкоджає й однобічний підхід місцевої влади до назрілих проблем, її “поступливість” на користь однієї конфесії, а ще точніше навіть однієї Церкви – православ’я Московського Патріархату. Така політика не є ефективною для держави й порушує права значної частини українських громадян, які належать до інших віросповідань.

Наявність в Україні трьох ісламських центрів породжує також свої особливі протиріччя і суперництво між ними. Точиться боротьба за лідерство, монопольний вплив на віруючих, одноосібне представництво інтересів українських мусульман як в Українській державі, так і поза її межами. Якщо раніше були помітними наміри лідерів ДУМУ і ДУМК підпорядковувати своїм керівним структурам усі релігійні організації та громади мусульман України, то на сьогоднішні питання централізації влади і об’єднання діючих духовних структур

набуває актуальності в ДУМК та Меджлісі кримських татар. Вони бажали б створити такий всеукраїнський центр мусульман саме в Криму.

Нагальною є також необхідність нормалізації взаємовідносин між керівниками ДУМУ і ДЦМУ. Протистояння між ними набуло відкритої форми, все частіше оприлюднюються взаємозвинувачення кожної зі сторін у релігійному прозелітизмі і навіть в антиукраїнській діяльності. За таких суспільно-релігійних обставин неможливо спільно вирішувати проблеми подальшого духовного відродження мусульман, проведення паломництв до ісламських святинь, всеукраїнських форумів мусульман тощо.

Мусульманські релігійні організації, як і переважна більшість конфесій України, мають серйозні проблеми із забезпеченням громад культовими спорудами та висококваліфікованими кадрами священнослужителів. Наприклад, із близько 300 імамів менше десяти осіб мають вищу духовну освіту.

Проблема частково розв'язується шляхом підготовки незначної кількості служителів в медресе і двох ісламських університетах (які за оцінками експертів поки що мало відповідають стандартам провідних мусульманських навчальних центрів), а також відрядження студентів за кордон. У підготовці кадрів духовенства значною є участь Туреччини, а також Об'єднаних Арабських Еміратів, Єгипту, Лівії та Судану.

Забезпечення релігійною літературою здійснюється в основному із тієї ж самої Туреччини, Саудівської Аравії та Кувейту. Ці ж країни допомагають українським мусульманам у спорудженні нових культових будівель. Справа у тому, що на сьогодні релігійними організаціями мусульман у нашій державі використовується 160 сакральних споруд, що складає близько 52% від необхідного. А внутрішніх ресурсів для задовільного розв'язання проблеми не вистачає, от і доводиться звертатися по допомогу до братів по вірі за кордоном. Повільно вирішуються питання ремонтно-реставраційних робіт на об'єктах, які вшановуються віруючими. Окрім того, мусульманським організаціям не повернуто ряд культових споруд, які внесені до плану-графіку, зокрема у Феодосії, Ялті, Сімферополі, Бахчисараї. Усе це, звичайно, продукує почуття національно-релігійного невдоволення, що має тенденцію до загострення.

Умови нестабільності релігійного життя мусульман в Україні активно намагаються використовувати у своїх цілях зарубіжні ісламські центри та організації. Для цього їх діяльність спрямовується

на приховане підпорядкування керівних організаційних структур українських мусульман своїм об'єднанням, перенесенням із-за кордону на українські терени протистояння, яке існує між різними напрямками і течіями в ісламі тощо. Відомі навіть спроби використати Україну як платформу для експорту ідей ісламського фундаменталізму в інші країни СНД, а також в західноєвропейський регіон.

Помітною активністю відзначається місіонерство зарубіжних мусульманських структур, що часто має завуальований характер. Наприклад, ісламські місіонери у своїй діяльності використовують літні табори для підлітків. Окрім вивчення арабської мови і Корану в них викладаються основи віровчення, що не завжди співпадають із традиційним світоглядом мусульманської спільноти України.

Впродовж останніх кількох років на мусульманське середовище України посилюється вплив арабського ісламу. Основний канал проникнення арабського фактору – благодійницькі ісламські фонди “Бирлік”, “Зам-зам”, міжобласна асоціація громадських організацій “Арраїд”, незалежні мусульманські громади, сформовані зі студентів-іноземців, що навчаються в нашій країні. Через них часто поширюється література ваххабітського змісту.

Викликає також занепокоєння ситуація, що створюється навколо паломництва мусульман України до мусульманських святинь у Королівстві Саудівська Аравія (КСА). Вище державне і духовне керівництво Королівства дотримується вибіркового підходу при визначенні пільгових турів для паломників з України. Пріоритети в цьому надаються лише мусульманським кримськотатарським угрупованням, які орієнтуються на зовнішньополітичний курс КСА, підтримують зміст і спрямованість доктрин мусульманських центрів цієї країни. А, як відомо, вони базуються на принципах фундаменталізму й екстремізму. Таким чином, паломництво мусульман стає інструментом значного впливу на релігійно-політичну орієнтацію віруючих мусульман, особливо кримського регіону, які щорічно становлять понад 80% загальної кількості паломників з України.

Означені проблеми в мусульманському середовищі – результат переплетіння суспільно-релігійних, соціально-економічних, політичних чинників – далеко недрогорядні. Від їхнього успішного вирішення залежить як стабілізація внутрішньої ситуації в країні, так і зовнішня безпека держави.

До системи заходів, спрямованих на упередження антидержавницьких настроїв серед мусульманської спільноти, вважав

би за можливе включити наступні:

1. При Кабінеті Міністрів України створити постійно діючу робочу групу з питань підтримки міжконфесійного миру і злагоди з правом контролю за дотриманням регіональними владними структурами чинного законодавства про свободу совісті та релігійні організації на місцях.

2. Зважаючи на важливе геополітичне положення Кримського півострова та ісламський потенціал (кількасоттисячної спільноти кримських татар, які проживають на його території), що перебуває під помітним впливом зарубіжних ісламських структур, зорієнтувати керівництво України на необхідність прийняття невідкладних заходів, виходячи з національних інтересів, щодо якомога швидшого впорядкування кримськотатарської проблеми і тим самим оптимізації суспільно-релігійної, політичної й соціально-економічної ситуації в регіоні.

3. Зобов'язати органи місцевої влади з метою зняття напруги у міжконфесійних відносинах в районах компактного проживання мусульман активізувати роботу щодо повернення віруючим колишніх мечетей та інших сакральних споруд, що не використовуються або використовуються не за призначенням. При цьому, насамперед, розв'язати питання передачі релігійним організаціям "знакових" культових будівель.

4. Враховуючи право мусульманської етноконфесійної спільноти сповідувати віру предків та відроджувати свої релігійно-духовні традиції і культуру, ініціювати на рівні центральних органів державної влади України поширення адекватної інформації про іслам у загальнонаціональному масштабі, а також сприяти розширенню виходу теле- і радіопередач та друкованих видань ісламської орієнтації з відповідними національним інтересам інтерпретаціями.

5. Посилити моніторинг та контроль за діяльністю місіонерів і проповідників, що прибувають в Україну з мусульманських країн, зокрема країн СНД, в яких іслам відіграє статус панівної ідеології. Певні обмеження їхньої діяльності з метою захисту безпеки суспільства цілком відповідають міжнародним демократичним стандартам, зокрема, Хартії прав людини та Європейській Конвенції про захист прав людини.